

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

Jan-Olof Sundell

Inledningsvis skall här först anges de grundläggande krav på en rättsstat, som man allmänt brukar använda inom juridisk diskussion.

- 1 Legalitetsprincipen.
- 2 Förbud mot retroaktiv lagstiftning.
- 3 Likhet inför lagen.
- 4 Skydd för medborgerliga fri- och rättigheter.

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen
bröt ner den tyska rättsordningen

- 5 Principen att lagen skall gälla för alla och följas av alla – både styrande och styrda.
- 6 Maktindelning – domstolarnas självständiga och oberoende ställning.
- 7 Objektivitetsprincipen. Opartiskt och lika behandling av alla medborgare vid tillämpning av lagar och andra rättsnormer.
- 8 Respekt för medborgarnas integritet och skydd för deras personliga säkerhet.
- 9 *Habeas Corpus* principen.

Syftet med denna föreläsning är att visa hur de rättstatsprinciper som var förhärskande i Tyskland den 30 januari 1933 – dagen för Hitlers Machtövertagelse – kom att brytas ner en efter en, till dess den tyska rättstaten förvandlats till en total diktatur utan de ringaste garantier för rättssäkerhet för någon. Framställningen utgör en förstudie till en längre uppsats och är här medvetet utförd utan tyngande vetenskaplig apparat. Det är min avsikt att i den längre uppsatsen på sedvanligt sätt redovisa mina källor.

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

Hitler hade ju gjort ett misslyckat kupp försök i München i november 1923. Därefter bestämde han sig för att försöka ta makten på legal väg. När han den 30 januari 1933 blev rikskansler, gjorde han det som regeringschef för en koalitionsregering. Endast två andra nazister fick poster i regeringen, dels Frick som inrikesminister dels Göring som minister utan portfölj. Tyskland var då som det nuvarande Västtyskland en federal statsbildning. i den största och viktigaste delstaten Preussen blev Göring samtidigt inrikesminister. Många viktiga frågor låg under de olika delstaternas kompetens. Så var exempelvis fallet med polisen. I Preussen sorterade denna under inrikesministern. Majoriteten av regeringens medlemmar utgjordes av olika konservativa företrädare för två andra partier (som sålunda inte var nazistiska).

Även om nazistpartiet var det största partiet i landet, var det långt ifrån att ha en majoritet av röster/mandat. I själva verket hade partiet gått ganska kraftigt tillbaka vid de närmast föregående riksdagsvalen i november 1932. I likhet med alla regeringar sedan mitten av 1930 saknade också den nya regeringen parlamentarisk majoritet och var tvungen att förlita sig

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

på presidentens nödförordningsrätt. Detta förhållande var en viktig orsak till att den nya regeringens i stort sett första ämbetsåtgärd var att utlysa nyval till den 5 mars 1933. Redan tidigt började den nya regeringen driva en kampanj mot vänsterpartierna, kommunisterna och socialdemokraterna. Den preussiske inrikesministern Göring lät i mitten av februari inrätta en hjälppolis på 50 000 man, som nästan uteslutande rekryterades från de nazistiska organisationerna SA och SS. Denna polisstyrka användes som en terrorgrupp mot politiska motståndare under det att den ordinarie polisen tittade på utan att ingripa. Republikanskt sinnade poliser rensades systematiskt ur poliskåren.

Den 27 februari antändes riksdagshuset i Berlin. Polisen fann på brandplatsen en holländsk arbetslös kommunist Manus Van der Lubbe. Hitler och Göring utnyttjade detta faktum som en förevändning för att nästa dag förmå presidenten att underteckna en undantagslag, den s.k. förordningen till skydd för folk och stat. Riksdagshusbranden skulle enligt dem utgöra första fasen i ett planerat kommunistiskt kupp försök mot den sittande regeringen. Det finns inga belägg på något planerat kommunistiskt kupp försök vid denna tid.

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

Omständigheterna kring riksdagshusbranden är mycket dunkla och än i dag omstridda inom den historiska forskningen. Det har ofta hävdats att nazisterna själva var ansvariga för branden för att därmed kunna få en lämplig förevändning att kunna upphäva de grundläggande medborgerliga fri- och rättigheterna. Förordningen av den 28 februari innebar nämligen att dessa upphävdes som det sades "tills vidare". Det blev härigenom tillåtet för myndigheterna att genomföra begränsningar av åsiktsfriheten inklusive pressfriheten, det blev tillåtet att kränka brev- hemligheten jämte telegraf- och telefonhemligheten samt möjligheten att företa husrannsakingar, att beslagta egendom samt inskränka användning av egendom. Därutöver fick regeringen rätt att fullständigt ta över makten i delstaterna, när det var nödvändigt och att förordna om utvidgning av tillämpningsområdet för dödsstraff för ett antal brott, huvudsakligen avseende situationer i anknytning till ett planerat uppror.

Med stöd av den här beskrivna förordningen arresterades tusentals politiska motståndare till nazisterna. Flertalet var kommunister men det rörde sig också om socialdemokrater och liberaler. Bara nazisterna och de-

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

ras nationalistiska allierade kunde bedriva sin valkampanj ostört.

Resultatet av valet blev att nazistpartiet fick 44 % av rösterna och tillsammans med de konservativa regeringskollegerna förfogade nu regeringen över en knapp majoritet om 51 % i den tyska riksdagen. Majoriteten var visserligen tillräcklig för att tills vidare säkra regeringens ställning men Hitler ville gå längre. Han ville få en in blanco-fullmakt att styra Tyskland under fyra år utan inblandning från riksdagens sida. För att få igenom en sådan fullmaktslag behövde han ett riksdagsbeslut fattat med 2/3 majoritet i överensstämmelse med bestämmelserna i grundlagen. Genom att förhindra de kommunistiska ledamöterna att delta i det avgörande sammanträdet den 23 mars löste han en del av problemet. Genom en skicklig blandning av hot och löften lyckades han förmå även en del andra partier att rösta för fullmaktslagen endast socialdemokraterna röstade emot. Hitler fick stöd av mer än 2/3 av de närvarande riksdagsledamöterna. och fullmaktslagen var därmed antagen enligt författningens regler. Samtidigt innebar lagen att vitala delar av denna upphävdes. Riksdagen överlämnade rätten att stifta lag till regeringen. De av

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

denna beslutade lagarna kunde också avvika från grundlagen, som därmed i realiteten om än inte formellt sattes ur kraft.

Presidentens ställning och den federala uppbyggnaden av Tyskland skulle inte påverkas av den nya lagen, d.v.s. regeringen skulle inte ha rätt att anta lagar, som förändrade eller påverkade dessa organs ställning. Trots dessa löften tog det bara några år, innan presidentämbetet avskaffades och Tyskland blev en helt centraliserad enhetsstat med avlägsnande av alla de gamla federala inslagen i statskicket. Med stöd av fullmaktslagen började Tyskland omvandlas. Fackföreningarna och alla andra partier utom nazistpartiet upplöstes. Alla viktiga organisationer och föreningar likriktades i nazistisk anda.

Att Hitler tog makten på legal väg åtminstone formellt sett har av många bedömare ansetts vara synnerligen betydelsefullt. Det innebar att den befintliga statsapparaten intakt föll i de nya makthavarnas händer. I stort sett alla normala organ fortsatte att fungera vidare. Både i relation till opinionen utomlands och med

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

hänsyn till förhållandena inom landet var detta en faktor av stor, kanske avgörande betydelse.

Det har också hävdats att när ämbetsmän och jurister fortsatte att sköta sina sysslor som förut, kan detta ytterst förklaras av deras rättsteoretiska skolning. De tyska juristerna omfattade ett rättspositivistiskt synsätt, enligt vilket en norms legitimitet att binda medborgarna var beroende av att den tillkommit på ett sätt som överensstämde med de befintliga reglerna för hur normer skulle tillkomma. I sådant fall hade den rättstillämpande juristen eller ämbetsmannen inte någon anledning eller ens möjlighet att ifrågasätta normens bindande kraft, för att inte tala om dess moraliska berättigande. Oavsett deras personliga värderingar – och många sympatiserade säkerligen då med målen för den nazistiska "revolutionen" som de uppfattade dem – hade juristerna som goda ämbetsmän att lyda statens lagar.

Här fanns dock samtidigt fröet till en kommande konflikt mellan Hitler och de strängt positivistiskt inställda och traditionellt utbildade juristerna. Hitler var i grund och botten intresserad endast av en sak; att själv

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

kunna utöva makt helt oinskränkt av alla former och regler. Juristerna hade en helt annan utgångspunkt. De utgick från att all maktutövning skulle i princip vara grundad på normer. Det finns därför forskare, som hävdar att just den positivistiska skolningen hos de tyska juristerna var ett allvarligt hinder för Hitlers godtyckliga maktutövning – en uppfattning som f.ö. diktatorn själv delade.

Man kan i princip mycket grovt dela in juristerna i det nazistiska Tyskland i två grupper, de konservativt och nationellt inställda traditionella juristerna samt de nazistiska partijuristerna. De främsta företrädarna för den första gruppen utgjordes av ledningen för justitieministeriet 1933 och de därpå följande åren justitieministern Franz Gürtner och dennes statssekreterare Franz Schlegelberger. De främsta partijuristerna var ministern utan portfölj Hans Frank, statssekreteraren i justitiedepartementet och den siste presidenten i Folkdomstolen Roland Freisler och Hitlers siste justitieminister Thierack.

Hitler blev utifrån sina utgångspunkter grundligt missnöjd, ja rent av desillusionerad av sina erfarenheter av alla jurister, vilket klart framgår redan av hans offent-

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

liga tal men tydligast av hans s.k. bordssamtal 1941–42. Han sade exempelvis att han skulle göra det juridiska studiet så föraktlig som möjligt. Detta studium var bara en enda uppfostran till ansvarslöshet. Enligt Hitler måste var och som var jurist antingen vara defekt av naturen eller också bli det med tiden. Så länge som han själv fanns i ledningen hotade inga faror från juristerna, då han om det var nödvändigt utan betänkligheter skulle sätta sig över deras uppfattningar. Han väntade sig dock ont från juristerna, när han en dag var borta. Och de nya juristerna som utbildats efter 1933 var inte bättre än sina föregångare. Det kunde knappast vara ett anständigt yrke att under ett helt liv försvara skurkar. Och när tidigare skådespelare begravdes på soptippen, så förtjänade i dag juristen att underkastas samma behandling vid sin bortgång. Ingen liknade förbrytaren mer än juristen och också i sin internationella karaktär fanns det inte någon skillnad mellan dem.

Det tycks också ha varit så under lång tid att Hitler i ledningen av justitiedepartementet föredrog att behålla traditionellt konservativa jurister som Gürtner och Schlegelberger än att ersätta dem med fanatiska partijurister. Det förtjänar påpekas att både Gürtner och

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

Schlegelberger hade tjänstgjort på sina befattningar före 30 januari 1933 i konservativa minoritetsregeringar. Det passade tydligt Hitlers syften att behålla dem på sina gamla befattningar även i sin regering. Detta synes ha sammanhängt med att han hade lättare att skrämma och driva på sådana personer, vilka saknade en fast förankring inom nazistpartiet. Partijuristerna var ibland mindre lättleda redskap för Führerns oinskränkta maktvilja. De traditionella juristerna ville undvika att ställa eventuella konflikter på sin spets och Gürtner och Schlegelberger strävade att ha en rättslig grund för sina handlingar eller åtminstone i efterhand legalisera ett handlande som varit olagligt när det presterades.

Redan tidigt gick man ifrån legalitetsprincipen. Första gången denna ställdes på sin spets var, när Hitler omgående krävde att mannen som ansågs vara ansvarig för riksdagshusbranden, Lubbe, skulle dömas till döden. Då protesterade ledningen för justitiedepartementet under hänvisning till legalitetsprincipen. Enligt den tyska strafflagen kunde nämligen ingen dömas till döden för mordbrand utan "blott" till livstids tukthus. Hitler fick temporärt slå till reträtt. Kort tid därefter lyckades han dock med stöd av regeringens nya lagstiftningsmakt få

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

antaget en särskild lag med retroaktiv verkan, som möjliggjorde att Lubbe kunde dömas till döden, den s.k. Lex Lubbe. Därmed bröt han således också mot förbudet mot retroaktiv lagstiftning.

Man bröt också tidigt med habeas corpus och legalitetsprincipen genom införande av institutet skyddshäkte, d.v.s. att personer utan dom och rannsakan på rent administrativ väg kunde kastas i koncentrationsläger med stöd av nödförordningen av den 28 februari 1933.

Brott, som hade begåtts av medlemmar av SA under kamptiden fram till maktövertagandet 30 januari eller senare i koncentrationslägren, skulle inte bestraffas enligt en särskild amnestilag, som antogs i augusti 1934. Man underlät därmed konsekvent att bestraffa handlingar, vilka dittills varit klart kriminella enligt gällande rätt vid tidpunkten för dessa handlingars utförande. Vidare införde man möjligheter att göra analogier mellan olika straffbestämmelser inom straffrätten, också detta ett brott mot legalitetsprincipen. Genom införandet av Nürnberglagarna i september 1935 förvandlades judarna till en särgrupp, för vilken särskilda bestämmel-

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

ser skulle gälla (se bilaga 1). Man kan inte ens säga att de var att betrakta som en grupp andra klassens medborgare; den grundläggande principen om alla medborgares likhet inför lagen upphävdes därmed också formellt.

Man satte konsekvent kollektivets intressen före individens. Slagord som "Allmännyttan går före egen nytta" och "Du är ingenting– Ditt folk är allt" samt "Rätt är vad som är till nytta för det tyska folket" blev tongivande också inom lagtolkningen. Man införde nya typer av begrepp av extrem generalklausulskarakter såsom "Volksgemeinschaft" (folkgemenskap) och "Gesunden Volksempfinden" (den sunda folkkänslan). De som bröt mot folkgemenskapens regler för samlevnaden betecknades som "Volksschädlinge" (personer som är skadliga för folket). För att uttolka vad som dolde sig bakom dessa begrepp måste juristen gå till det nazistiska parti-programmet från 1920 och till Hitlers offentliga uttalanden, vilka betraktades som bindande grundnormer för juristernas verksamhet.

Det tyska rättslivet efter den 30 januari 1933 präglades sålunda av att det fanns två skilda attityder från

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

juristernas sida på hög nivå inom systemet. En representerades av de traditionellt konservativa och nationellt inställda juristerna såsom Gürtner och Schiegelberger, en annan av de nazistiska partijuristerna som Frank, Freisler och Thierack. De konservativa juristerna ville bevara mycket av principerna från den traditionella rättsstaten även i det nya nazistiska Tyskland. De var som regel positiva till stora delar av Hitlers politiska program, även om de redan från början hade reservationer mot andra viktiga delar av detta. Vad som utmärkte denna grups attityd var att dess företrädare var angelägna att i alla lägen försöka bevara den formella legaliteten och t o m strävade efter att i efterhand legalisera ett handlande som ej var lagligt, när det utfördes. Denna grupp var viktig för Hitler under de tidigare åren, då den representerade en kontinuitet inom rättslivet, vilket var viktigt dels med hänsyn till opinionen utanför Tyskland, dels med hänsyn till behovet av lojalitet hos de tyska juristerna och ämbetsmännen gentemot den nya nazistiska staten. Personer som Gürtner och Schlegelberger blev dock så småningom totalt desillusionerade över utvecklingen.

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

Gruppen partijurister var fanatiskt lojala mot de nazistiska idéerna och värderingarna och försökte ambitiöst att översätta dessa till bindande normer. Man kan med en viss tillspetsning hävda att de ville ha en sorts nazistisk rättsstat. Många av den klassiska rättsstatens karakteristiska drag återfanns inte där. Judar, zigenare, frimurare och andra olämpliga grupper av människor skulle självklart särbehandlas men i princip skulle både führern och de tyska medborgare som ingick i den tyska folkgemenskapen vara bundna i sitt handlande av i förväg bestämda normer.

Slutligen fanns där Hitler, som i princip inte ville vara bunden av några legala hänsyn i sin obegränsade maktutövning. Denna hans inställning var dock inte klart deklarerad och allmänt känd från början utan den växte fram successivt och blev också uppenbar för den konservativa juristgruppen respektive partijuristerna först efter hand. Hans relativa ointresse för rättsliga frågor ledde länge till att stora områden av rättslivet sköttes utan inblandning från diktatorns sida. Hitlers inställning måste dock ofrånkomligen leda till en motsatsställning till båda dessa grupper, vilka båda fast av olika skäl var handikappade i sina försök att motverka hans maktsträ-

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

vanden inom rättsområdet. De konservativa juristernas problem utgjordes främst av att de inte var riktiga nazister, de hade därför svart att stå emot yttre press och påtryckningar från nazistiska makthavare och inte minst från Hitler själv.

De nazistiska partijuristerna hade däremot i viss utsträckning en självständigare ställning. De hade en egen självständig identitet och maktbas i den nazistiska parti- och statsapparaten. Men också de hade eller fick åtminstone en problematisk position. De företrädde i princip ett krav på en normbunden rättsordning. Denna kunde visserligen utmärkas av olika typer av rättsligt oreglerade grymheter mot t ex judar, zigenare, polacker och annat löst folk, som man hade ett rymligt samvete gentemot. Men samtidigt ville man för de goda tyskar som ingick i den tyska folkgemenskapen ändå bevara eller ännu hellre tillskapa en ny rättsordning. Typiskt är att de första åren efter 1933 präglades av en närmast hektisk lagstiftningsverksamhet, som så småningom kom av sig allt mer. Stora lagstiftningsprojekt inom straffrätt och civilrätt påbörjades men lades allt eftersom på hyllan. Förklaringen härtill var Hitlers ringa

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

intresse för införandet av nya lagar, hans ointresse för alla sorters normer över huvud.

Partijuristerna var lojala mot Hitler personligen och mot den nazistiska rörelsen och dess idéer. Men om lojaliteten mot Hitler visade sig komma i konflikt med föreställningarna om en lagbunden ordning inom den tyska folkgemenskapen, hur skulle man i så fall lösa en dylik konflikt?

I själva verket gick det inte att lösa problemen för vare sig de nationellt konservativt sinnade eller de rena partijuristerna. När Frank försökte att kritisera vissa förhållanden inom rättslivet i offentliga föredrag sommaren 1942, föll han i onåd och förlorade alla sina parti-ämbeten. Andra partijurister som Freisler och Thierack underkastade sig helt Hitlers vilja och blev dennes osjälvständiga redskap.

Kort innan Gürtner avled i början av 1941, besökte han Frank i dennes residens i Krakow. Frank var vid denna tid generalguvernör för det av Tyskland besatta Polen. Under ett långt nattligt samtal mellan fyra ögon kom de båda juristerna varandra personligen närmare än de någonsin tidigare gjort. Därvid yttrade den vid det

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen
bröt ner den tyska rättsordningen

laget totalt desillusionerade Gürtner till Frank: "Käre kollega Frank: Hitler älskar grymhet. Han glädjer sig, tror jag, ja vet jag, när han kan pina andra. Han har en djävulsk sadism. Eljest skulle han helt enkelt inte kunna fördrå Himmler och Heydrich. Hur skulle han kunna erkänna oss jurister? Men låt oss dock stanna vid rodret! Om vi dock inte kan förhindra allt, mången kan vi dock hjälpa, som eljest, om vi över huvud inte vore med, skulle vara fullständigt förlorad".

Det tog som tidigare antytts en viss tid, innan Hitler förvärvade en total och oinskränkt maktställning. Under sina första 18 månader vid makten var han tvungen att ta hänsyn till andra maktcentra, vilka under vissa omständigheter kunde bli farliga för honom. Mycket koncentrerat hade han å ena sidan nazistpartiets massorganisation SA, där starkt missnöje började råda med att maktövertagandet inte hade gått långt nog. Man krävde därför genomförande av en andra revolution, som mer grundligt skulle omvandla det traditionella borgerliga samhället. SA:s ledare Ernst Röhm ville dessutom att krigsmakten (Wehrmacht), vilken enligt Versaillesfreden maximalt skulle bestå av en armé på

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

100 000 man, skulle införlivas med SA och ingå i den nya tänkta folkarmén med miljoner man.

Å andra sidan hade Hitler att ta hänsyn till de traditionellt konservativa borgerliga grupperna, till Wehrmacht, som bestämt motsatte sig Röhm's planer på en av SA ledd folkarmé och till den gamle presidenten fältmarskalken Hindenburg. På våren 1934 ställde krigsmaktens ledning Hitler för ett val, han måste välja mellan den och SA. Samtidigt stod det klart att Hindenburg snart skulle avlida och frågan blev då vem som skulle efterträda honom som statschef.

I detta känsliga läge valde Hitler att satsa på krigsmakten. Han behövde dess professionella kompetens för att kunna bygga upp en modern och kvalificerad värnpliktsarmé som stöd för sin aggressiva utrikespolitik, Han beslöt att undanröja Röhm och SA-ledningen som en självständig maktfaktor. Den 30 juni 1934 och de närmast följande dagarna slog Hitler till mot vad han framställde som ett planerat kupp försök från SA:s sida. Ett stort antal SA-ledare men också många andra personer, som utmärkt sig som motståndare till regimen, dödades utan dom och rannsakan. Offrens antal har aldrig

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

exakt beräknats men det rörde sig uppenbarligen om hundratals personer. Denna händelse brukar i historieskrivningen gå under beteckningen "den tyska Bartholomeinatten".

Hitler försvarade i efterhand sitt agerande med att det gällt att avvärja en stor fara och att det varit nödvändigt att agera snabbt och beslutsamt. Som statens främste företrädare hade han befunnit sig i ett nödläge och tvingats handla som han gjort. Han rättfärdigade sitt handlande genom att förklara inför den tyska riksdagen: "Vid detta tillfälle var jag Tysklands högste domare." Ingen vågade säga emot Hitler på denna punkt; man hade ju hunnit se hur det gick för den som opponerade sig mot hans politik. Och några dagar dessförinnan hade regeringen beslutat anta en lag för att i efterskott formellt rättfärdiga det handlande som de politiska morderna hade utgjort. Denna lag bestod av följande enda artikel: "De åtgärder som vidtogs den 30 juni, den 1 och 2 juli 1934 för att slå ner hög- och landsförrädiska angrepp utgör rätt såsom statsnödvärn." Lagen undertecknades av Hitler, inrikesministern Frick och justitieministern Gürtner. Det rörde sig sålunda om en retroaktiv strafflag och ett nytt flagrant brott mot legalitetsprincipen. Dess-

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

utom innebar Hitlers handlande att den styrande makten lade sig i den dömande verksamheten, han bröt därmed med maktodelningsprincipen.

Nu kunde man naturligtvis kanske försöka hävda att händelserna omkring den 30 juni var någonting exceptionellt. Det var inte normalt meningen att Führern skulle lägga sig i den dömande verksamheten som var anförtrodd åt domstolarna. Därtill var man även bland partijuristerna angelägen om att slå vakt om domarnas självständiga och oberoende ställning. Man kan här exempelvis se på punkten 5 i Franks ledsatser (se bilaga 2). Även om det dröjde några år, skulle det dock visa sig att Hitler skulle komma att på nytt blanda sig i den dömande verksamheten och också upphäva domarnas självständiga och oberoende ställning.

I början av augusti 1934 avled presidenten Hindenburg. Han fick ingen direkt efterträdare som president. Detta ämbete avskaffades och Hitler gjorde sig själv till statsöverhuvud samtidigt som han förblev regerings- och Tysklands politiske ledare med titeln Führer und Reichskanzler. Därmed hade han definitivt befäst sin absoluta maktställning.

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

Nästa hållpunkt på vägen mot det totala underordnandet av rättsväsendet under Führerns personliga vilja utgöres av fallet Fabig. Detta är ett principiellt viktigt exempel på en konkret konflikt mellan Hitler och en domare med oklanderlig personlig och politisk bakgrund, som gjorde sig skyldig till en oförlåtlig tolkning av gränserna för statschefens makt. Det var Landgerichtspräsidant (ungefär motsvarande chefsrådman) Fabig, som blev den olyckligt drabbade i denna lätt tragikomiska affär. Orsaken var att en kverulant av den typ som kan återfinnas i alla länder i alla tider har blivit dömd i ett mål. Hon hette Anna Langer och sökte rätts hjälp för att kunna gå vidare. Hon hade redan utnyttjat alla tillgängliga rättsmedel som stod till buds och slutligen vänt sig med sin sak till diktatorn personligen med det för kverulanter vanliga påståendet att hennes dom genom domstolarna var en skandal och ett brott. Ärendet hade tjänstevägen från chefen för Führerns kansli återförts till Fabig för yttrande. Denne skrev den 26 oktober 1937 ett brev till fru Langer, för att äntligen förskaffa både henne och sig själv någon ro. Han menade inte bara att fru Langer inte längre skulle besvära Führern mer utan han uttalade också uppfattningar,

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

som sedan lång tid hade ansetts vara allmänt tillämpliga rättsprinciper. Beviljandet av rättshjälp var uteslutande de ansvariga domstolarnas sak att besluta: Führern hade med hänsyn till domstolarnas oberoende ställning inte befogenhet att utfärda direktiv till domstol med avseende på deras beslut beträffande rättshjälp.

När Fabig skrev sitt brev, kunde han hänvisa till bestämmelser i Weimarförfattningen, som fortfarande var att anse som gällande rätt (författningen hade inte formellt upphävts genom fullmaktslagen i mars 1933) och till Hitlers tal vid behandlingen av fullmaktslagen den 23 mars 1933, i vilket han med gillande bekräftat principen om domarnas oavsättlighet. Fabig gjorde två misstag. För det första tolkade han bestämmelserna i författningen på traditionellt juristvis. För det andra underskattade han fru Langers envishet. Hon skickade nämligen omgående över brevet till Hitlers kansli.

Hitler blev vild av vrede över att en domare ännu kunde tro på giltigheten av maktdelningstanken och att därför göra anspråk på att domstolarna skulle ha en oberoende ställning i det nya Tyskland. Führern krävde att justitiedepartementet skulle ombesörja att Fabig

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen
bröt ner den tyska rättsordningen

avsattes från sin befattning som domare inom 24 timmar. Det visade sig dock inte möjligt att göra detta. Ett mer omständigt förfarande blev nödvändigt – till Hitlers illa dolda irritation. Fabig försattes i disponibilitet och det inleddes ett disciplinförfarande gentemot honom. Ansvarig blev här justitieminister Gürtner, som dock inte kunde finna att Fabig begått något tjänstefel vid sin befattning med fallet Langer. Den olycklige domaren var också djupt förkrossad över att han förlorat Führerns förtroende men Gärtner lyckades med psykologiskt handlag och stor taktisk skicklighet slutligen få Fabig återinsatt i sitt domarämbete, om än med en allvarlig varning. Han var säkerligen klart medveten om de principiella farorna med Führerns inblandning i den dömande verksamhet men just därför att han var så väl medveten härom, försökte han undvika att ställa saken på sin spets och genom att skickligt manövrera undgå att principfrågan skulle komma att avgöras; i så fall säkerligen till domstolarnas nackdel.

Skenbart har därmed rättsväsendet hävdat sin självständiga ställning men det visade sig vara en Pyrrhusseger, ty Hitler hade nu fått upp ögonen för att hans förhållande till domstolsväsendet var ett strukturpro-

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

blem. 1 juli 1938 vände sig på Hitlers uppdrag chefen för rikskansliet Otto von Meißner till justitieministern och meddelade att Führern såg sig föranledd att yttra sig över räckvidden hos § 71 yrkesämbetsmannalagen från 1933. (Denna lag hade tillkommit för att rensa ut republikanskt sinnade ämbetsmän och sådana som tog avstånd från den "nationella revolutionen") Enligt Meißners uppfattning var användandet av den nämnda paragrafen inte bara berättigad i sådana fall, i vilka en ämbetsman medvetet avvisar den nationalsocialistiska världsåskådningen. Den måste tillämpas även när en ämbetsman inte medvetet eller av fri vilja avisade denna men genom sitt sätt att sköta sitt ämbete lät erkänna, i synnerhet genom de av honom träffade avgörandena eller genom sitt uppträdande inom och utom tjänsten, att han känslö- och förstandsmässigt stod främmande för den nazistiska världsåskådningen.

Därmed var frågan om domarnas självständiga ställning avgjord genom diktatorns viljeyttring. Führerns vilja hade kraft som lag och ändrade varje befintlig dittills gällande lag. § 71 yrkesämbetsmannalagen måste därefter läsas så att redan försumlighet vid följdandet av statsideologien i rättssaker kunde betyda slutet på en

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen
bröt ner den tyska rättsordningen

karriär. Därmed var också fallet Fabig slutligt reglerat. Justitieministern kunde inte längre skydda domarna och genom att lösa enskilda konflikter undvika att ställa principfrågan om domarnas självständiga ställning på sin spets.

Justitieministern underrättades därtill från chefen för rikskansliet att Hitlers dekret till § 71 yrkesämbetsmannalagen bara var att betrakta som en temporär åtgärd. Tillika hyste Fährern uppfattningen att beträffande domstolstjänstemännen vore hårdare lagliga åtgärder outhärliga, som möjliggjorde ett avlägsnande av domare, som genom sina avgöranden lät erkänna, att de stod helt främmande gentemot den nazistiska världsskådningen.

Det skulle dröja ytterligare några år, innan slutpunkten nåddes ifråga om upphävandet av domarnas självständiga ställning. Denna fråga utlöstes av ett annat konkret rättsfall, fallet Ewald Schlitt. För att förstå vad som hände är det här nödvändigt att kort redogöra för de viktigaste omständigheterna i detta mål. Ewald Schlitt var en djupt religiös varvsarbetare i Wilhelmshaven. Såsom övertygad katolik vägrade han varje befatt-

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

ning med nazismen och vägrade att gå med i nazistiska organisationer. Till följd av detta framstod han som en suspekt person i de lokala myndigheternas ögon.

Schlitt gifte sig 1937 med en några år äldre kvinna. Han var själv sexuell oskuld vid äktenskapets ingående, hans hustru Gertrud var däremot mer erfaren. Efter några veckors äktenskap visade det sig att hon under förlovningstiden med Schlitt haft intimt umgänge med en annan man och därvid ådragit sig gonorrhé. För att bota sjukdomen måste hon läggas in på sjukhus. Detta blev en fruktansvärd chock för den troende katoliken Schlitt. Dessutom visade sig hustrun vara oförmögen att sköta sina uppgifter i hemmet. Mannen måste hålla ihop hemmet, sköta städning och matlagning samt den flicka som föddes i äktenskapet. Då och då försvann Gertrud från hemmet och det visade sig att hon hade sexuella förbindelser med andra män. Det blev ett djupt olyckligt äktenskap men för den troende katoliken Ewald Schlitt var en skilsmässa otänkbar. Därtill kom att han sedan barnsben led av svåra hudutslag och periodiskt återkommande huvudvärk. Alla hans olyckor ledde till att Schlitt då och då misshandlade hustrun. Efter en särskilt svår misshandel i juni 1940 fördes Gertrud Schlitt till

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen
bröt ner den tyska rättsordningen

sjukhus. Hon hade då också fått psykiska skador. Det blev dock inte någon polissak av misshandeln. På hösten insjuknade hon plötsligt i en häftig tarmkatarr och avled den 11 oktober 1940.

Först ett år efter Gertrud Schlitts död fick en av de lokala arbetsgivarrepresentanterna vid Schlitts arbetsplats reda på att denne hade regelbundet brukat slå sin fru. Dessa personer hade bl a till uppgift att kontrollera arbetstagarna. Schlitt var redan tidigare politiskt misstänkt till följd av sin vägran att ha med nazistisk verksamhet att göra. Han befann sig därför i en besvärlig position, när det framkom misstankar om brott. Därigenom kom affären i dagen och åtal väcktes mot Schlitt för svår misshandel. Till följd av vad som kom fram under förundersökningen ändrades åtalet till misshandel varav döden följt. Den läkare som konsulterades av domstolen ansåg nämligen att Gertrud Schlitts tarmkatarr framkallats som en följd av makens misshandel – låt vara att det gått fem månader mellan denna och dödsfallet.

Ewald Schlitt dömdes i mars 1942 till fem års tukthus. Han hade otvivelaktigt uppträtt brutalt men det fanns också viktiga förmildrande omständigheter, hust-

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen
bröt ner den tyska rättsordningen

runs vanskötsel av hemmet, hennes upprepade otrohet, hans ständiga huvudvärk och svara eksem. Därtill kom att det fanns starka skäl att betvivla den adekvata kausaliteten mellan misshandeln och hustruns död.

Hitler läste om fallet Schlitt i en av Berlins kvällstidningar, som hade specialiserat sig på sensationella kriminalrepotage. Han blev rasande över den milda domen. (Till saken hör att många jurister dessförinnan tvärtom ansett den vara för hård.) Under en tid da Tysklands bästa söner kämpade och blödde på östfronten under stora strapatser mot den ryska fienden, skulle ett kräk som Schlitt få sitta i trygghet i ett väluppvärmt fängelse! Ett sådant avskum hade inget existensberättigande! När nu dessa bedrövliga formalistiska jurister inte kunde avkunna den enda tänkbara domen, dvs en dödsdom, måste han, Hitler, själv ingripa. Han ringde först Schlegeberger, (efter Gürtners död tjänsteförättande justitieminister) som inte kände till fallet och sedan till Freisler. som med hjälp av presidenten i Reichsgericht (Tysklands Högsta domstol), Erwin Bumke, inom kort lyckades villfara Führerns önskemål. Trots att Schlitts dom vunnit laga kraft, togs ändå målet upp inför

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen
bröt ner den tyska rättsordningen

Reichsgericht. Ewald Schlitt dömdes till döden och avrät-
tades den 31 mars 1942.

Även om Hitlers vrede var äkta, fanns det också en stor portion taktisk beräkning med i bilden. En knapp månad därefter samlades för sista gången den tyska riksdagen. Hitler höll därvid den 26 april ett tal, i vilket han under hänvisning till fallet Schlitt krävde rätt att omedelbart få rätt att ingripa för att säkerställa landets existens under det pågående kriget: "Fronten och hemmafronten, transportväsendet, förvaltningen och rätts hösten väsendet har enbart att lyda under en enda tanke, nämligen att tillkämpa oss segern. Ingen kan i dessa tider pocka på sina välförvärvade rättigheter, utan var och en måste veta att det i dag bara finns plikter. Jag ber därför riksdagen uttryckligt bekräfta att jag besitter den lagliga rätten att tillhandahålla envar att uppfylla sina plikter och rätten att döma dem, som enligt min samvetsgranna uppfattning inte uppfyller sina plikter, till vanlig avsättning från ämbete och ställning utan hänsyn till vem han är eller vilka förvärvade rättigheter han besitter, och detta just därför att det bland miljoner brott är fråga om enstaka. – – – Den tyska rättskipningen må förstå, att nationen inte är till för dess skull utan

Nedbrytningen av den tyska rättstaten: Hur Hitler och nazismen bröt ner den tyska rättsordningen

att rättskipningen är till för nationens skull, d.v.s. att världen inte får gå under, däri även inkluderat Tyskland, för att en formell rätt skall leva utan att Tyskland måste leva, alldeles oavsett om formella uppfattningar bland rättsväsendets tjänstemän skulle kunna stå i strid härmed. Jag kommer från och med nu att ingripa i dessa fall och avsätta domare, som synbarligen inte inser tidens krav. I denna tid finns det inga självheliga företeelser med förvärvade rättigheter, utan vi är alla bara lydiga tjänare i vårt folks intresse.”

Naturligtvis fick Hitler av riksdagen den begärda rätten att kunna ingripa i rättsväsendet och även rätten att avsätta domare, om deras agerande misshagade honom. Därmed kan man säga att domarnas oavhängighet av den styrande makten i Tyskland helt hade upphört och den sista ynkliga resten av den gamla rättsstaten gått i graven. Alla de grundläggande kraven som nämndes inledningsvis på rättsstaten hade upphört att uppfyllas. Tyskland hade blivit en oinskränkt och därtill oupplyst despoti.

II. Rätt, politik och lagstiftningsteknik